

НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ КОРЕКЦІЇ ДИСЛЕКСІЇ В МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

NEUROPSYCHOLOGICAL PRINCIPLES AND METHODS OF CORRECTION OF DYSLEXIA CORRECTION IN PRIMARY SCHOOL AGE

Читання – особливий, важливий вид навчально-мовленнєвої діяльності, який на початку шкільного життя дитини виступає лише як елемент навчальної програми, а потім виявляється як засіб навчання й розумового розвитку дитини. Компетентність грамотного читання для дитини молодшого шкільного віку виступає необхідним інструментом оволодіння невербальними знаннями.

Рівень оволодіння дитиною технікою читання залежить не тільки від успішності оволодіння знаннями з різних предметів, а й від її психологічного статусу на уроці та впевненості в собі. Страх, тривожність у поєднанні з вираженою психологічною залежністю (в тому числі від матері), що фіксуються в молодших школярів із дислексією, тісно пов'язані з труднощами шкільного навчання, адаптацією до нової соціальної ситуації, страхом дорослішання та проявами компенсаторної агресії.

Результати дослідження в групі молодших школярів із дислексією дозволяють зробити висновок, що процес оволодіння навичками читання нерозривно пов'язаний з емоційно-вольовою сферою та особливостями самооцінки. Ці вміння вимагають формування певного рівня мотиваційних установок особистості.

Дитині, яка зазнає труднощів з оволодінням процесом читання, необхідний подвійний формуючий вплив, не тільки педагогічна, але насамперед психологічна допомога, яка має бути спрямована не тільки на усунення психологічних бар'єрів, викликаних невдачами в читанні, а й безпосередньо на формування навичок читання, але принципово інакше, без виховних завдань і багаторазових виснажливих тренувань.

Запропонована корекційна програма спрямована на вдосконалення навичок читання в дітей молодшого шкільного віку, яким важко розвивати навички читання, але також може бути використана для роботи з дітьми, які добре читають, – програма допоможе їм покращити навички читання, навчитися читати швидше, правильно та свідомо.

Перспективами подальших наукових досліджень є впровадження запропонованого методичного комплексу та перевірка його ефективності.

Ключові слова: особистість молодшого школяра, вищі психічні функції, дислексія, труднощі шкільного навчання, нейропсихологічна діагностика.

Reading is a special, important type of educational and speech activity, which at the beginning of the child's school life appears only as an element of the educational program, and then manifests itself as a means of learning and mental development of the child. The competence of literate reading for a child of primary school age serves as a necessary tool for mastering non-verbal knowledge.

The level of mastering the child's technique depends not only on the success in mastering knowledge in various subjects, but also on his psychological status in the classroom and self-confidence. Fears, anxiety, combined with pronounced psychological dependence (including on the mother) recorded in younger students with dyslexia are closely related to difficulties in adapting to a new social situation, fear of growing up and manifestations of compensatory aggression.

The results of a study in a group of younger students with dyslexia lead to the conclusion that the process of mastering reading skills is inextricably linked with the emotional and volitional sphere and features of self-esteem. These skills require the formation of a certain level of motivational attitudes of the individual.

A child who has difficulty mastering the reading process needs double formative influences, not only pedagogical, but, above all, psychological assistance, which should be aimed not only at removing psychological barriers caused by reading failures, but also directly to formation of reading skills, but in a fundamentally different way, without educational tasks and repeated grueling training.

The proposed correctional program is aimed at improving reading skills in primary school children who have difficulty developing reading skills, but can also be used to work with children who read well – the program will help them improve reading skills, learn to read faster, correctly and consciously. Prospects for further scientific research are to implement the proposed methodological complex and test its effectiveness.

Key words: personality of a junior schoolchild, higher mental functions, dyslexia, difficulties in schooling, neuropsychological diagnosis.

УДК 159.923-053.5:37.013.82-616.89-008.434.5(045)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.33.27>

Соколова Г.Б.

д.психол.н., доцент,
доцент кафедри дефектології та фізичної реабілітації
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Постановка проблеми. Серед усіх навчальних предметів початкової школи особлива роль належить читанню, оскільки оволодіння дитиною процесом читання та письма, за О.М. Леонтєвим, є своєрідною природною пропедевтикою всіх інших предметів, які вона буде в подальшому засвоювати у школі [6]. Фактично компетенція грамотного читання для дитини молодшого шкільного віку виконує функцію необхідного знаряддя для оволодіння

немовленнєвими знаннями. Тобто читання є особливим, важливим видом навчально-мовленнєвої діяльності, який на початку шкільного життя дитини постає елементом освітньої програми, а потім проявляється як засіб навчання та психічного розвитку дитини.

Читання, як і будь-яка психомоторна діяльність, містить такі важливі компоненти: мотиваційно-цільовий (уміння визначати мету роботи з книгою, ставити конкретні задачі

в роботі з навчальною літературою), виконавчий (техніка читання та переробка інформації, засвоєної з тексту, за допомогою вищих психічних функцій, зокрема процесів пам'яті та мислення (запам'ятовування, усвідомлення, розуміння матеріалу) та контрольний (розвинене вміння співвідносити отриманий результат з конкретною навчальною метою).

Від рівня оволодіння дитиною технікою читання залежить не тільки успіх у засвоєнні знань по різних предметам, але й її психологічний статус в класі та упевненість у власних силах та можливостях. Ось чому проблема розвитку процесу оволодіння читанням та подолання перших ознак дислексії в дитини молодшого шкільного віку є актуальною.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та емпірично довести необхідність корекції дислексії на нейропсихологічних засадах у молодшому шкільному віці.

Завдання дослідження:

1) проаналізувати основні теоретико-емпіричні дослідження з проблеми розвитку читання в молодшому шкільному віці;

2) провести емпіричне дослідження основних особистісних проблемних зон молодших школярів, які відчують труднощі у процесі читання;

3) укласти методичний корекційний комплекс для покращення навичок читання.

Об'єкт дослідження – особистість дитини молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження – нейропсихологічні засади та методичні прийоми корекції дислексії в молодшому шкільному віці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на те, що проблема дислексії широко представлена в молодшому шкільному віці, коли читання виконує провідну розвивальну та навчальну функцію, низка вчених, психологів, психолінгвістів та педагогів вважають, що цей процес має починатися раніше, в дошкільному віці у формі розвитку фонематичного слуху дитини як здатності сприймати на слух звуки, диференціювати та узагальнювати їх у словах як сенсоророзрізнавальні одиниці (відображати основні особливості фонем та їхні варіанти) (Т.Г. Єгоров [1], Л.С. Журавльова [2], Л.Є. Журова [3], В.М. Ільяна [4], Д.Б. Ельконін [8] та ін.).

Так, на думку Д.Б. Ельконіна, основний напрям раннього ознайомлення дитини з процесом читання має спрямовуватися на роботу не з буквами, а зі звуками людської мови [8]. Причому, вважає Д.Б. Ельконін, основними ознайомчими діями зі звуками мають бути дії звукового аналізу, розкладання слова на основні елементи та встановлення їх послідовності у слові [8]. Оперування на цьому етапі звукового аналізу буквами, на думку вченого, будуть відволікати увагу дитини на символіза-

цію, а не на звукову побудову. Розробляючи засади методичної роботи в цьому напрямі, Д.Б. Ельконін наполягав, що звуковий аналіз варто починати формувати з урахованням конкретного мислення дитини дошкільного віку, спираючись на матеріальні засоби, нейтральні до звуків, зокрема, він пропонував використовувати спеціальні допоміжні фішки [8].

Л.Є. Журова в процесі ознайомлення дітей дошкільного віку зі звуковим аналізом слів, навпаки, рекомендує використовувати такий основний методичний прийом, як інтонування, що в подальшому, у молодшому шкільному віці суттєво полегшить оволодіння технікою читання вголос [3].

Процес формування навички читання, за Т.Г. Єгоровим, є складною мисленневою процедурою, яка триває три етапи: аналітичний, синтетичний та етап автоматизації, кожен з яких має власні цілі та завдання [1]. На аналітичному етапі діти опановують частини цілого: спочатку на основі сформованого раніше звукового аналізу слова засвоюють звуко-літерні позначення та опановують механізм читання мови, а потім – оволодівають складовим читанням (об'єднують склади у слова). Основною свідомою метою аналітичного етапу для дитини стає відтворення звукової форми мови та слова за графічною моделлю, причому розуміння прочитаного тут є не основним завданням, а способом контролю за правильністю дії: зрозумів – правильно прочитав [2]. Синтетичний етап оволодіння читанням має двоступеневу структуру: фразове та контекстне читання. Перший, фразовий ступінь характеризується становленням цілісних прийомів читання на рівні слова, а потім словосполучення (речення); ступінь контекстного читання, при якому вже проявляється інтонаційне об'єднання речень, спрямовує зусилля учнів на осмислення зв'язного тексту [2].

Можна припустити, що, тільки починаючи з синтетичного етапу оволодіння читанням, коли дитина опановує злитне читання слова і плавне читання речення, цей процес може використовуватися як засіб навчання, завдяки якому дитина стає здатною осмислювати текст математичного завдання, питання чи завдання до тексту з історії тощо. Тобто основні зусилля мають бути зосереджені на формуванні в дитини бази саме синтетичного читання, щоб воно якнайскоріше стало повноцінним інструментом навчання: чим раніше дитина оволодіє фразовим читанням, тим скоріше зможе перейти до контекстного, а потім і на етап автоматизації навички читання.

Необхідність у цьому виникає вже в першому класі, а починаючи з другого оволодіння навичкою свідомого, правильного, виразного та швидкого читання дедалі більше перетворюється на одну з умов загального розвитку

дітей. Ось чому особливої дослідницької уваги потребує розробка сучасних інноваційних методик подолання труднощів читання з урахуванням індивідуального нейродинамічного чинника.

Результати дослідження. Як доводить наш досвід роботи з молодшими школярами, які мають труднощі з навичками читання, майже в кожному класі є кілька учнів, які не вкладаються в передбачені нормативи: загалом, вмюючи читати, вони роблять це дуже повільно, з численними помилками і часто без розуміння прочитаного. Незважаючи на систематичні тренування в читанні та додаткові заняття з вчителем та вдома з батьками, бажаний результат не настає. Бесіди з батьками та вчителями показали, що дорослі, намагаючись покращити навички читання, мимоволі постійно фіксують увагу дитини на її невдачах, що призводить до негативних психологічних наслідків: зростання генералізованої тривожності, формування негативного емоційного ставлення не тільки до процесу читання, але й до навчання загалом, до невіри у свої сили та фізичної скутості, викликані страхом припуститися помилки під час читання та отримати покарання.

Результати дослідження, проведеного К.В. Луцик та С.О. Городиловою, довели, що в молодших школярів, які відчувають труднощі в читанні, менший об'єм пам'яті, загальмований процес прийому та переробки інформації, низька працездатність, швидка виснажливність, можливі труднощі в комунікації тощо [7]. Спираючись на отриману інформацію, ми провели

пілотажне дослідження особливостей самоставлення дітей молодшого шкільного віку, які відчувають труднощі в процесі читання за допомогою проективного малюнокового тесту «Автопортрет». У дослідженні брали участь 50 дітей у віці 7-10 років, які відчувають виражені труднощі в процесі читання.

З рисунку 1 ми бачимо, що в групі школярів з ознаками дислексії максимальні показники були зафіксовані за симптомокомплексами ознак самоставлення: помірно виражена залежність виявлена у 77%, виражений захист – 71%, помірно виражені страхи – 66%, знижена самооцінка – 49%, високі соціальні та інтелектуальні домагання – 52%, помірно виражена агресія – 45% та заперечення тілесних потягів – 44%.

Зафіксовані в молодших школярів із проявами дислексії страхи, тривожність у поєднанні з вираженою психологічною залежністю (в тому числі від матері) мають щільний взаємозв'язок із труднощами пристосування до нової соціальної ситуації, страхом дорослішання та проявами компенсаторної агресивності. Результати дослідження в групі молодших школярів із дислексією приводять до висновку про нерозривний зв'язок процесу оволодіння навичками читання з емоційно-вольовою сферою та особливостями самооцінки. Ці навички вимагають сформованості певного рівня мотиваційних установок особистості.

На нашу думку, в таких випадках дитині, яка відчуває труднощі в оволодінні процесом читання, потрібні подвійні формуючі впливи, не тільки педагогічна, але насамперед психо-

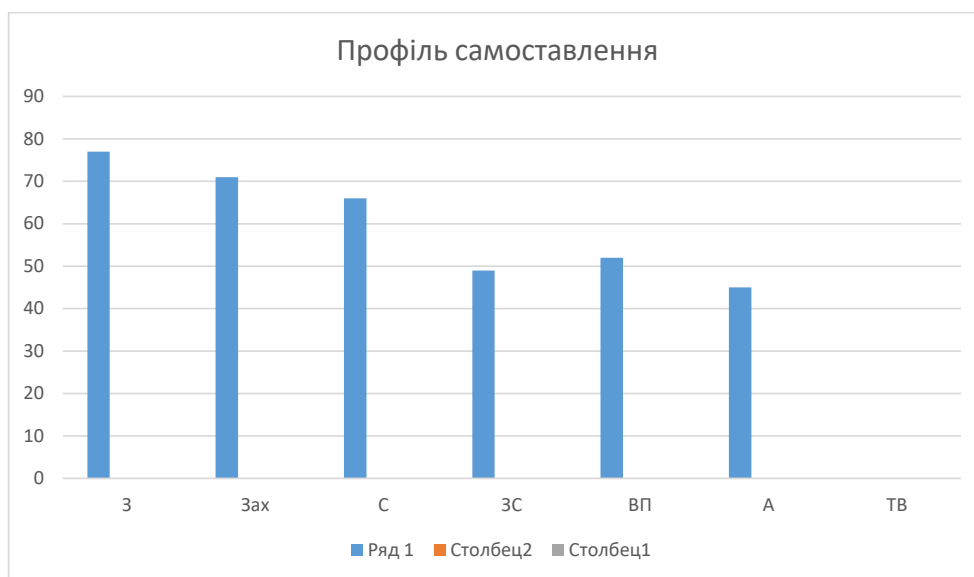


Рис. 1. Профіль самоставлення молодших школярів, які відчувають труднощі в процесі читання

Примітка: З – помірно виражена психологічна залежність; Зах – захист; С – помірно виражені страхи; ЗС – занижена самооцінка; ВП – високий рівень домагань; А – помірна агресія; ТВ – заперечення тілесних потягів.

логічна допомога, яка має бути спрямована не тільки на зняття психологічних бар'єрів, викликаних невдачами в читанні, але й безпосередньо на формування навичок читання, але принципово іншим шляхом, без навчальних завдань та багаторазових виснажливих тренувань.

Пропонований нами методичний комплекс – це різні, незвичайні або веселі вправи зі словами та текстами, виконання яких у природних умовах не тільки створює в дитини позитивний емоційний фон, але й забезпечує формування низки перцептивних та розумових операцій та здібностей, які є структурними компонентами процесу читання. Основний психологічний посыл нашої методичної роботи полягає в тому, що дитині, яка відчуває труднощі в оволодінні читанням, ми пропонуємо на якийсь час відволіктися від цього навчального заняття та зайнятися забавними вправами зі словесним контекстом, виконання яких призводить до формування та закріплення в молодшого школяра низки важливих операцій, які і становлять основу процесу читання.

Методичний комплекс розроблений з урахуванням психологічних особливостей дитини молодшого шкільного віку, основних її новоутворень та сучасних методик нейропсихологічної діагностики.

Пропонований комплекс розвивальних вправ спрямований на формування в дитини з дислексією:

- 1) зацікавленості процесом читання;
- 2) зняття емоційного напруження та тривожності, пов'язаних із труднощами в читанні;
- 3) швидке розрізювання слів та літер, схожих за написанням;
- 4) активізацію чітких окорухових та операцій, розвиток стійкості уваги, зорової та слухової пам'яті на слова та ін.,
- 5) нейропсихологічне тренування вторинної зони потиличного відділу кори мозку лівої півкулі, яка відповідальна за здійснення функцій читання;
- 6) автоматизації основних компонентів читання.

Вправи пропонуються дітям в ігровій формі, яка жодним чином не пов'язана з уроками читання. Заняття проводяться безоцінно: якщо дитина припуститься помилки, її в жодному разі не можна осудити або надати негативну, навпаки, це може бути приводом весело розсміятися разом із нею.

Ми рекомендуємо проводити заняття невеликими групами у формі веселих змагань, хто вправніше та успішніше виконає завдання. Найбільш продуктивною є група з 3-4 дітей, які зазнають труднощів у читанні.

Крім того, для досягнення бажаного результату ми пропонуємо проводити їх щодня або через день. Максимальна тривалість заняття – 30 хв, мінімальна – 5-10 хв. Вправи прості, тому

їх легко можуть засвоїти та проводити не тільки шкільні психологи та вчителі, але й батьки.

Пропонований матеріал komponується з урахуванням зони найближчого розвитку, щоб дитина, з одного боку, змогла успішно впоратися із завданнями та отримати задоволення від результату, а з іншого – досягла результату з деяким зусиллям.

На наш погляд, перші помітні позитивні результати після впровадження системи занять можуть бути відчутні в термін від 3 до 7 тижнів за умови їх систематичного проведення.

Вважаємо за необхідне зазначити, що, незважаючи на цільову спрямованість програми (діти молодшого шкільного віку, які мають труднощі з формуванням навички читання), вона може бути корисною і для дітей, які читають непогано – програма буде допомагати їм покращити техніку читання, навчитися читати швидше, правильно та усвідомлено.

Наведемо приклади деяких методичних вправ, використаних у нашій роботі.

Читання рядків навпаки за словами. Написане прочитується дитиною в такий спосіб, що останнє слово виявляється першим, передостаннє – другим тощо. Ця вправа відводить дитину від звичного стереотипу читання зліва направо, розвиває тонкість рухів очей і є підготовчою для подальших вправ.

Читання рядків навпаки за буквами. Написане прочитується дитиною праворуч наліво так, що кожне слово, починаючи з останнього, озвучується літерами у зворотному порядку. Ця вправа розвиває здатність суворого літературного аналізу кожного слова, створює в мовленнєво-руховій системі установку на незвичні, несподівані поєднання звуків, формує довільність регуляції рухів очей, а також створює передумови для усунення досить поширених помилок «дзеркального» читання.

Читання «зашумлених» слів. Дитині пропонуються картки зі словами, прочитання яких утруднене через різні лінії, штрихи і прості малюнки, що перетинають літери. Ступінь утруднення, що визначається кількістю ліній і складністю малюнків, підбирається індивідуально для кожної дитини.

Можна сказати дитині, що це злий чарівник навмисне замаскував від неї слова, але вона, попри цю перешкоду, все-таки має прочитати їх, бо вони, будучи прочитаними, позбавляють злого чарівника його сили. Ця вправа закріплює в пам'яті дитини цілісні зорові образи літер та їх поєднань, розвиває та вдосконалює вторинну зону потиличної кори лівої півкулі, нормальне функціонування якої є нейропсихологічною основою сприйняття вербального матеріалу.

Читання накладених одне на одного слів. Слова на картках написані так, що одне слово

«нагромаджується» на інше, перетинається з ним. Повідомляється, що сильний ураган перемішав усі слова і дитині (казковому герою) належить навести лад і розставити все на місця і для цього назвати всі змішані слова. Кількість слів і щільність їх накладання один на одного поступово зростають.

Пошук у тексті заданих слів. Дитині задаються одне-три слова, які вона має якнайшвидше знайти в тексті. Спочатку ці слова пред'являються зорово, надалі – на слух. Бажано, щоб ці слова зустрічалися в тексті кілька разів. Відшукавши їх, дитина може їх підкреслити або обвести олівцем.

Ця вправа формує здатність схоплювати цілісні образи слів і спиратися на них у пошуку, а також розвиває словесну пам'ять.

Висновки з проведеного дослідження. Читання є особливим, важливим видом навчально-мовленнєвої діяльності, який на початку шкільного життя дитини постає елементом освітньої програми, а потім проявляється як засіб навчання та психічного розвитку дитини. Компетенція грамотного читання для дитини молодшого шкільного віку виконує функцію необхідного знаряддя для оволодіння немовленнєвими знаннями.

Від рівня оволодіння дитиною технікою читання залежить не тільки успіх у засвоєнні знань із різних предметів, але й її психологічний статус у класі та впевненість у власних силах та можливостях. Зафіксовані в молодших школярів із проявами дислексії страхи, тривожність у поєднанні з вираженою психологічною залежністю (у тому числі від матері) мають щільний взаємозв'язок із труднощами пристосування до нової соціальної ситуації, страхом дорослішання та проявами компенсаторної агресивності. Результати дослідження в групі молодших школярів із дислексією призводять до висновку про нерозривний зв'язок процесу оволодіння навичками читання з емоційно-вольовою сферою та особливостями самооцінки. Ці навички вимагають сформованості певного рівня мотиваційних установок особистості,

Дитині, яка відчуває труднощі в оволодінні процесом читання, потрібні подвійні формуючі впливи, не тільки педагогічна, але насамперед

психологічна допомога, яка має бути спрямована не тільки на зняття психологічних бар'єрів, викликаних невдачами в читанні, але й безпосередньо на формування навичок читання, але принципово іншим шляхом, без навчальних завдань та багаторазових виснажливих тренувань. Пропонована корекційна програма спрямована на покращення навичок читання в дітей молодшого шкільного віку, які мають труднощі з формуванням навички читання, але й може бути використана в роботі з дітьми, які читають добре, – програма буде допомагати їм покращити техніку читання, навчитися читати швидше, правильно та усвідомлено.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у впровадженні пропонованого методичного комплексу та перевірці його ефективності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Егоров Т.Г. Психология овладения навыком чтения. Москва : Педагогика, 2011. 264 с.
2. Журавльова Л.С. Нейропсихологічне обстеження як складова комплексної діагностики мовленнєвого розвитку молодших школярів із дисграфією. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 19 Корекційна педагогіка та психологія.* 2017. Вип. 33. С. 16–22.
3. Журова Л.Є. Навчання грамоті в дитячому саду та значення для розвитку дитини. *Виховання та навчання о старших дошкільників у дитячому садку.* Київ, 1971. С. 272–274.
4. Льяна В.М. Методика діагностики порушень читання у молодших школярів із ТПМ. *Український логопедичний вісник : збірник наукових праць.* Київ : Актуальна освіта, 2010. Вип. 1. С. 57–65.
5. Корнев А.Н. Метаязыковые механизмы нарушения письма и чтения у детей. *Нарушения письма и чтения: теоретический и экспериментальный анализ / Под ред. О.Б. Иншаковой.* Москва : В. Секачев, НИИ Школьных технологий, 2008. С. 64–74.
6. Леонтьев А.Н. Язык, речь, речевая деятельность. Москва : Наука, 2011. 212 с.
7. Луцик К.В., Городилова С.А. Психологические особенности младших школьников с дислексией. *Научно-методический электронный журнал «Концепт».* 2017. Т. 29. С. 74–76. URL: <http://e-koncept.ru/2017/770816.htm>.
8. Эльконин Д.Б. Развитие речи в дошкольном возрасте. Москва : Педагогика, 2011. 115 с.